

Авторський колектив:

Гавриш Наталя Степанівна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права НУ «ОЮА» – розділ 8;

Годованок Андрій Йосипович, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права НУ «ОЮА» – розділ 14;

Григор'єва Христина Антонівна, кандидат юридичних наук, доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права НУ «ОЮА» – розділ 11;

Заверюха Марина Михайлівна, кандидат юридичних наук, доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права НУ «ОЮА» – розділ 2 (спільно з Степською О.В.);

Канівець Людмила Анатоліївна, кандидат юридичних наук, доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права НУ «ОЮА» – розділ 16;

Каракаш Ілля Іванович, кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри аграрного, земельного та екологічного права НУ «ОЮА» – вступ та розділи 1, 2 (спільно з Караханян К.М.), 4, 5 і 10;

Караханян Каріна Мартинівна, кандидат юридичних наук, доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права НУ «ОЮА» – розділ 2 (спільно з Каракашем І.І.);

Платонова Євгенія Олегівна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права НУ «ОЮА» – розділ 9 (спільно з Чумаченко І.С.);

Сидор Вікторія Дмитрівна, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права Київського інституту інтелектуальної власності та права НУ «ОЮА» – розділ 3;

Степська Олена Володимирівна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права НУ «ОЮА» – розділ 12 (спільно з Заверюхою М.М.);

Харитонова Тетяна Євгенівна, доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри аграрного, земельного та екологічного права НУ «ОЮА» – розділ 7;

Черемнова Антоніна Іванівна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права НУ «ОЮА» – розділ 15;

Чумаченко Інна Євгенівна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права НУ «ОЮА» – розділи 6, 9 (спільно з Платоною Є.О.) і 13;

Юрескул Вікторія Олександрівна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права НУ «ОЮА» – розділи 17 і 18.

ЗМІСТ

Розділ 1

Предмет, метод, принципи і система

сучасного природноресурсового права	15
1.1. Методологічні основи функціонування людини і суспільства у природному середовищі	15
1.2. Основні форми взаємодії людини і суспільства з природним оточенням	18
1.3. Природноресурсові відносини як предмет природноресурсового права та його визначення як комплексної правової галузі	23
1.4. Об'єкти природноресурсового права природного і природно-соціального походження	31
1.5. Суб'єкти природноресурсового права та природноресурсова правосуб'єктність	45
1.6. Методи правового регулювання природноресурсових відносин та межі їх застосування	53
1.7. Основні принципи природноресурсового права	57
1.8. Система сучасного природноресурсового права та його місце в українській правовій системі	63

Розділ 2

Історія становлення та розвитку природноресурсового

законодавства і права у сучасному українському просторі	66
2.1. Загальний стан законодавства і права щодо регулювання природноресурсових відносин до 1917 року	66
2.2. Формування природноресурсового законодавства і права до середини 20-го століття	68
2.3. Розвиток і становлення природноресурсового законодавства і права у другій половині 20-го століття	74
2.4. Сучасний період розвитку природноресурсового законодавства і права у незалежній Українській державі	79

Розділ 3

Джерела природноресурсового права

та природноресурсові правовідносини	83
3.1. Поняття і особливості джерел сучасного природноресурсового права	83
3.2. Конституційні засади правового регулювання природноресурсових відносин	86
3.3. Кодифікаційні закони як джерела природноресурсового права	89

3.4. Спеціальні закони в якості джерел природноресурсового права	92
3.5. Підзаконні нормативно-правові акти як джерела природноресурсового права	99
3.6. Нормативні акти місцевих органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування в галузі природокористування	105
3.7. Природноресурсові правовідносини, їх особливості та основні ознаки	110
3.8. Природноресурсові права та обов'язки поза природноресурсовими правовідносинами	112

Розділ 4

Право власності на природні об'єкти та їх ресурси	118
4.1. Основні ознаки та визначення поняття права власності на природні об'єкти та їх ресурси	118
4.2. Конституційні засади права народної власності на природні об'єкти та їх ресурси	122
4.3. Право власності на природні об'єкти за природноресурсовими кодексами	128
4.4. Особливості закріплення права власності на природні багатства у спеціальних природноресурсових законах	144
4.5. Зміст права власності на природні об'єкти та умови і межі реалізації правомочностей природноресурсової власності	149
4.6. Способи захисту й охорони права власності на природні об'єкти та їх ресурси	152

Розділ 5

Право природокористування та його основні види	160
5.1. Визначення поняття і основні принципи природокористування	160
5.2. Види природокористування та їх юридичне закріплення	168
5.3. Право загального природокористування та межі його здійснення	172
5.4. Правове регулювання спеціального природокористування	176
5.5. Зміст права природокористування та основні права й обов'язки природокористувачів	182
5.6. Підстави виникнення, змінення та припинення права природокористування	188

Розділ 6

Правове забезпечення управління і контролю в сфері природокористування	196
6.1. Загальна характеристика управління і контролю в галузі природокористування	196

6.2. Система державних органів управління і контролю в сфері природокористування	201
6.3. Функції управління і контролю у галузі природокористування	206
6.4. Правове регулювання ведення державних природноресурсових кадастрів як реалізація управлінських функцій держави	213
6.5. Правове регулювання ведення Червоної та Зеленої книг України як особливий вид обліку природних об'єктів та їх ресурсів	220
6.6. Реалізація управлінських та контрольних функцій в сфері природокористування органами місцевого самоврядування	224

Розділ 7

Правове регулювання використання земель

та земельних ресурсів	228
7.1. Розвиток земельних відносин в умовах сучасної земельної реформи	228
7.2. Правовий режим цільового використання окремих категорій земель	233
7.3. Правові засади раціонального використання та охорони земельних ресурсів	241
7.4. Правове регулювання планування використання земель, здійснення землеустрою та ведення земельного кадастру	245
7.5. Умови та порядок вирішення земельних спорів щодо використання земельних ресурсів	251

Розділ 8

Правове регулювання використання надр

та корисних копалин	257
8.1. Визначення поняття надр як природного об'єкта	257
8.2. Особливості правовідносин з геологічного вивчення, розвідки та використання надр	265
8.3. Компетенція органів виконавчої влади щодо розпорядження надрами	271
8.4. Умови і порядок надання надр у користування та їх правове регулювання	274
8.5. Особливі вимоги щодо використання надр для видобутку корисних копалин	281

Розділ 9

Правове регулювання використання вод і водних ресурсів

9.1. Сучасний стан водного законодавства щодо використання водних об'єктів та їх ресурсів	285
---	-----

9.2. Поняття і види водокористування, основні права та обов'язки водокористувачів	288
9.3. Загальне водокористування та межі його правового регулювання	296
9.4. Спеціальне водокористування водними об'єктами для потреб окремих галузей економіки	299
9.5. Стандартизація і нормування в галузі використання вод і відтворення водних ресурсів	307
9.6. Особливості застосування спеціальних законодавчих вимог щодо використання водних ресурсів	310

Розділ 10

Правове регулювання використання природних ресурсів виключної (морської) економічної зони і континентального шельфу України	316
10.1. Визначення виключної (морської) економічної зони та прав на її природні ресурси	316
10.2. Правове регулювання використання рибних та інших живих ресурсів виключної (морської) економічної зони	319
10.3. Правовий режим і правові засади використання ресурсів континентального шельфу	325
10.4. Охорона і захист суверенних прав України у виключній (морській) економічній зоні та на континентальному шельфі	328
10.5. Юридична відповідальність за порушення законодавства про виключну (морську) економічну зону та континентальний шельф	333

Розділ 11

Правове регулювання використання об'єктів та ресурсів рослинного світу	336
11.1. Сучасний стан законодавства про рослинний світ, його структура та особливості змісту	336
11.2. Правове регулювання використання рослинного світу як природного об'єкта та його складових	340
11.3. Правові форми та види використання природних рослинних ресурсів: загальне і спеціальне використання об'єктів та ресурсів рослинного світу	343
11.4. Особливості правового регулювання окремих видів використання природних рослинних ресурсів	349
11.5. Правове регулювання інтродукції, акліматизації та селекції рослин і ведення ботанічних колекцій	354

11.6. Правові вимоги щодо відтворення природних рослинних ресурсів	357
Розділ 12	
Правовий режим використання лісів та лісових ресурсів	360
12.1. Поняття лісового фонду та лісових ресурсів: їх законодавче визначення та науково-практичне значення	360
12.2. Правове регулювання основних видів лісокористування та їх юридичні ознаки	365
12.3. Законодавчі вимоги щодо реалізації права на окремі види лісокористування	373
12.4. Особливості державного управління та контролю у сфері лісових відносин	378
12.5. Правові вимоги до лісовпорядкування, ведення державного лісового кадастру та обліку лісів	384
Розділ 13	
Правове забезпечення використання об'єктів та ресурсів тваринного світу	389
13.1. Сучасний стан законодавства про тваринний світ та перспективи його систематизації	389
13.2. Тваринний світ як об'єкт права власності та права користування: види об'єктів тваринного світу	391
13.3. Правові засади загального користування тваринним світом та їх основні види	398
13.4. Основні види спеціального використання об'єктів тваринного світу та ведення мисливського і рибного господарства	402
13.5. Державне управління і державний контроль в галузі використання, відтворення і охорони тваринного світу	410
13.6. Умови і порядок визначення шкоди, заподіяної об'єктам тваринного світу, та застосування юридичної відповідальності за порушення фауністичного законодавства	414
Розділ 14	
Правові засади використання територій та об'єктів природно-заповідного фонду	421
14.1. Поняття і класифікація територій та об'єктів природно-заповідного фонду: умови їх створення й оголошення заповідними	421
14.2. Правове регулювання використання територій та об'єктів природно-заповідного фонду	426

14.3. Правовий режим природних і біосферних заповідників, національних природних та регіональних ландшафтних парків й інших об'єктів і територій, які підлягають особливій охороні	432
14.4. Використання територій та об'єктів природно-заповідного фонду для наукових досліджень і освітньо-виховних цілей	444
14.5. Державний кадастр територій та об'єктів природно-заповідного фонду і контроль за режимом їх використання	450
14.6. Юридична відповідальність за порушення законодавства про природно-заповідний фонд	453

Розділ 15

Правове регулювання використання курортних об'єктів та природних лікувальних ресурсів	460
15.1. Поняття і види природних лікувальних ресурсів курортів та лікувально-оздоровчих об'єктів і територій	460
15.2. Умови і порядок створення та розвитку курортів на землях оздоровчого призначення	463
15.3. Правовий режим використання природних ресурсів санаторно-курортними та лікувально-оздоровчими закладами	466
15.4. Правові засади користування природними ресурсами зон округів санітарної охорони курортів	471
15.5. Законодавчі вимоги щодо ведення моніторингу та кадастру природних територій і лікувальних ресурсів курортів	474

Розділ 16

Правові засади використання природних рекреаційно-оздоровчих ресурсів і територій	477
16.1. Законодавчі вимоги щодо використання рекреаційно-оздоровчих територій та їх ресурсів	477
16.2. Правовий режим використання природних ресурсів рекреаційно-оздоровчих об'єктів і територій	482
16.3. Правове регулювання «зеленого» туризму та зайняття традиційною сільською культурою	488
16.4. Правовий режим використання природних ресурсів вільних економічних зон туристсько-рекреаційного типу	494
16.5. Особливості правового режиму дитячих рекреаційно-оздоровчих об'єктів стаціонарної рекреації	497
16.6. Правові вимоги щодо використання рекреаційно-оздоровчих об'єктів і територій для зайняття фізкультурою і проведення спортивних заходів	503

Розділ 17

Спеціальний правовий режим використання природних ресурсів екологічно уражених і забруднених територій й об'єктів

і забруднених територій й об'єктів	508
17.1. Поняття і види правових режимів використання ресурсів екологічно уражених природних об'єктів	508
17.2. Правовий режим використання природних ресурсів у зонах екологічного лиха	510
17.3. Особливості правового регулювання використання природних ресурсів в умовах надзвичайного стану.	515
17.4. Правовий режим використання природних ресурсів зон надзвичайних екологічних ситуацій	519
17.5. Особливості правового режиму використання природних ресурсів територій, на яких оголошено карантин	523
17.6. Спеціальні правові режими використання екологічно уражених природних ресурсів	529

Розділ 18

Правові вимоги щодо використання

нематеріалізованих природних ресурсів	536
18.1. Основні види нематеріалізованих природних ресурсів та правові засади використання природного простору.	536
18.2. Правові вимоги щодо використання атмосферного повітря в промисловості, енергетиці та на транспорті	546
18.3. Особливості правового регулювання використання природних кліматичних умов та ресурсів	551
18.4. Правові засади використання альтернативних джерел енергії	554
18.5. Правове регулювання використання радіочастотного ресурсу.	558

ВСТУП

Після першого видання навчального посібника «Природно-ресурсове право України» пройшло майже півтора десятиліття. За цей період він, як перше видання у незалежній Українській державі, одержав чимало позитивних відгуків провідних вчених-професорів вищих навчальних закладів і схвальних оцінок фахової юридичної спільноти. Одночасно ними були висловлені слушні зауваження як стосовно змісту і структури посібника, так і відносно його науково-методичного насичення і обґрунтування концептуальних засад існування.

Все зазначене зацікавлено обговорювалося і сумлінно накопичувалося авторами відповідних розділів першого видання посібника. Більше того, за минулі роки суттєво змінився фахово-кваліфікаційний рівень окремих авторів та усього авторського колективу. Власне кажучи, сформувався новий авторський склад, який проаналізував текстуальний зміст попереднього видання, врахував висловлені рекомендації та зауваження, і на цій основі з науково-методичним натхненням підготував і пропонує друге доповнене і перероблене видання навчального посібника «Природно-ресурсове право України», в основному розрахованого на студентів вищих юридичних навчальних закладів за спеціальністю «Правознавство».

Безумовно, авторський колектив добре обізнаний у неоднозначному сприйнятті існуючими фаховими школами юристів природно-ресурсового права не лише як відносно відокремленої та комплексної навчальної дисципліни, а й як наукового феномена в системі вітчизняної юриспруденції. Проте колектив авторів добре усвідомлює і свою науково-викладацьку відповідальність перед майбутнім поколінням правників, які мають одержати необхідні знання і достатнє уявлення щодо формування і становлення природно-ресурсової галузі законодавства і права. Саме цим керувався авторський колектив при підготовці посібника для сучасної допитливої студентської молоді.

Загальновідомо, що становлення та розвиток природно-ресурсового законодавства і права в Україні нараховує не більше півстоліття. Проте за цей час суспільне усвідомлення необхідності раціонального

використання природних ресурсів, забезпечення ефективної охорони природного середовища і своєчасного відтворення споживаних природних багатств прискорило розвиток природноресурсового законодавства, на основі якого відбувається процес формування вітчизняного природноресурсового права.

Природноресурсове законодавство стало інтенсивно розвиватися після обрання українською державою шляху самостійного і незалежного існування. Про це свідчать положення діючої Конституції України, зміст чинного Земельного кодексу, оновлені вимоги Кодексу про надра, Водного та Лісового кодексів, законів України «Про природно-заповідний фонд України», «Про виключну (морську) економічну зону України», «Про рослинний світ», «Про тваринний світ», «Про мисливське господарство та полювання», «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів», «Про нафту і газ», «Гірничий Закон України» та інших кодифікованих і спеціальних законів.

Зрозуміло, що не всі перелічені законодавчі акти присвячені регулюванню суто природноресурсових відносин. Проте вони активно впливають на зміст сучасного природноресурсового права, що є відносно відособленою правовою галуззю. Разом з тим природноресурсове право органічно пов'язано з іншими галузями вітчизняного законодавства і права та є невід'ємною складовою єдиної правової системи України.

Якщо у 80-ті роки минулого століття переважно визнавалося природноресурсове право, до структури якого включалися й екологічні відносини, то вже на початку 90-х років пріоритетності набуло екологічне право, яке інтегрувало у свою структуру й природноресурсові відносини. При усій близькості цих галузей законодавства і права, вони все ж мають істотні відмінні ознаки і відрізняються між собою своєю структурою, системою, джерелами, методами та принципами, завданнями і напрямками правового регулювання суспільних відносин та змістом правових інститутів тощо. У цьому зв'язку природноресурсові відносини є достатньо самостійними і можуть розглядатися як відособлені суспільні відносини.

Поряд із зазначеним, для природноресурсових відносин притаманним є комплексний характер, оскільки вони об'єднують земельні, гірничі, водні та лісові суспільні відносини, відносини щодо використання об'єктів природно-заповідного фонду, рослинного і тваринного

світу й інших природних об'єктів та їх ресурсів. Саме цим пояснюється проведення нами диференційованого підходу до регулювання, дослідження та пізнання природноресурсових відносин у порівнянні з різноманітним складом відносно самостійних і відособлених екологічних відносин.

Диференційований і одночасно комплексний підхід до викладання природноресурсового законодавства і права відкриває широкі можливості для системного пізнання особливостей правового регулювання використання природних багатств країни. Виходячи з диференційовано-комплексного змісту сучасних природноресурсових відносин, автори відповідних розділів другого видання посібника намагалися довести їх специфічні прояви у законодавчому закріпленні, правовому регулюванні та визначенні правового режиму використання й охорони.

При підготовці посібника авторський колектив зіткнувся із складними проблемами неузгодженості окремих положень чинного природноресурсового законодавства й їх неоднозначним висвітленням у навчальній і науковій літературі. Навіть з приводу позначення природноресурсового законодавства і права немає єдиного і сталого терміну в існуючих виданнях. Досі поряд з позначенням «природноресурсове» зустрічаються термінологічні позначення «природоресурсовое», «природоресурсне», «природноресурсове», й не лише в юридичній літературі. Не вникаючи у тонкощі термінологічних визначень, автори все ж зберігають відданість первинному і більш співзвучному застосуванню терміну «природноресурсове».

Для авторського колективу більш суттєвим було системне викладення змісту вимог природноресурсового законодавства. Проте окремі розділи навчальної дисципліни виходять за межі законодавчих вимог природноресурсових нормативно-правових актів. Поглиблене опанування студентами правознавчої спеціальності навчальної дисципліни вимагає порівняльного підходу до змісту окремих положень суміжних галузей законодавства і права у сфері забезпечення раціонального використання природних об'єктів та їх ресурсів, ознайомлення з конкретними вимогами технічних норм і технологічних методів природокористування. Саме на цій основі можна досягти формування цілісного світогляду майбутніх правників з вищою юридичною освітою стосовно гармонійної взаємодії людини й суспільства зі своїм природним оточенням.

Динамізм розвитку природноресурсового законодавства і постійне підвищення вимог щодо раціоналізації природокористування, не дозволяють обмежуватися тільки ознайомленням з навчальною літературою. Істотну допомогу в цьому може надати спеціальна юридична література, а також звернення до наукових досліджень з природничо-науковим та соціально-економічним змістом, присвячених використанню природних багатств. На сторінках другого видання підручника автори не лише посилаються на такі джерела, а і піддають їх науково-аналітичному огляду.

Авторський колектив висловлює ширю вдячність рецензентам підручника доктору юридичних наук, професору, академіку НАПрН України, завідувачу кафедри господарського права Донецького національного університету ім. Василя Стуса Бобковії Антоніні Григорівні та доктору юридичних наук, професору, завідувачу кафедри аграрного, земельного та екологічного права ім. академіка В.З. Янчука Національного університету біоресурсів і природокористування України Єрмоленку Володимиру Михайловичу. Ними були висловлені слушні критичні зауваження та конструктивні пропозиції, які позитивно вплинули на структуру й зміст посібника, рекомендованого ними для видання.

Автори будуть безмежно вдячні та з величезним задоволенням сприймуть від доброзичливих читачів заслугуючі на увагу рекомендації й аргументовані зауваження. Авторський колектив запевняє, що вони також знайдуть своє відображення у наступних виданнях навчального посібника «Природноресурсове право України».

**За дорученням авторського колективу,
професор кафедри аграрного,
земельного та екологічного права
Національного університету
«Одеська юридична академія»
Каракаш І.І.**